

**Διαχρονική θεώρηση των προικίων εγγράφων
της Κέρκυρας» (16ος-19ος αιώνας).**

Μαρία Μπαλού, Νικολέτα Βλάχου

doi: [10.12681/p.i.24788](https://doi.org/10.12681/p.i.24788)

To cite this article:

Μπαλού Μ., & Βλάχου Ν. (2020). Διαχρονική θεώρηση των προικίων εγγράφων της Κέρκυρας» (16ος-19ος αιώνας). *Peri Istorias*, 6, 115–126. <https://doi.org/10.12681/p.i.24788>

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΙΚΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ
ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ (16ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ)

Η παρούσα μελέτη αφορά σε έγγραφα από τον 16ο έως και τον 19ο αιώνα, που σχετίζονται με τον θεσμό της προίκας στην Κέρκυρα. Η διαπραγμάτευση του θέματος στηρίχθηκε σε μέρος των νοταριακών καταστίχων των Γενικών Αρχείων του Κράτους του Νομού Κερκύρας και συγκεκριμένα σε αντιπροσωπευτικό δείγμα συμβολαιογράφων τόσο από την ύπαιθρο όσο και από την πόλη, ώστε να καταδειχθούν τυχόν διαφοροποιήσεις στα έγγραφα ανάλογα με το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο των κατοίκων του νησιού.

Τα προικώα έγγραφα που συναντά κανείς στα νοταριακά κατάστιχα, είναι τα εξής: Προικοσύμφωνα, προικοπαραλαβές, αναλήψεις υπολοίπου προίκας, στίμες και επιστροφές προίκας.

Η πρώτη κατηγορία των προικίων εγγράφων είναι τα προικοσύμφωνα.¹ Η σύνταξή τους συνήθως προηγείτο της σύναψης του γάμου. Αυτό γίνεται αντιληπτό μέσα από τα ίδια τα έγγραφα, όπου υπάρχουν χαρακτηριστικές εκφράσεις που δηλώνουν ότι το μυστήριο δεν έχει ακόμη τελεστεί: «συνοικέσιον ὅπερ μέλλει γενέσθαι»² ή «συνοικέσιον ὅπερ μέλλει καὶ βουλόμαστε ποιήσιν»³ ή «εἰς τὸ παρὸν συνάλλαγμα ὅπερ μέλλομεν Θεοῦ εὐδοκοῦντος ποιήσαι»⁴ κ.ά. Με τη σύνταξη του εγγράφου αυτού υπήρχε η νομική κατοχύρωση ότι ο γαμβρός θα παραλάμβανε την προίκα είτε πριν είτε μετά τον γάμο· ταυτόχρονα όμως διασφαλιζόταν έτσι και η τέλεση του μυστηρίου.

¹ Εκτός από το έγγραφο του προικοσυμφώνου υπάρχει και η λεγόμενη «αρεσικιά», πρόκειται όμως για ιδιωτικό συμφωνητικό που συντασσόταν από τους συμβαλλομένους και κατόπιν καταχωριζόταν από τον νοτάριο στο κατάστιχό του, βλ. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600-1864): Έμφυλες σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες*, επιστημονική επιμέλεια Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2008, σ. 51.

² Βλ. ενδεικτικά: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Κερκύρας (στο εξής Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ.), «Συμβολαιογραφικά», Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 38r-v.

³ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, βιβλίο 1ο, φ. 13r.

⁴ *Αντώνιος Σπυρής, νοτάριος και πρωτοπαπάς Κερκύρων. Πρωτόκολλο (1560-1567)*, εκδίδουν Ισιδώρα Βέρρα κ.ά., επιστημονική επιμέλεια Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη – Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Πηγές της Επτανησιακής Ιστορίας 1, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2007, πράξη 171, σσ. 121-122.

Τα προικοσύμφωνα σε όλη την υπό εξέταση χρονική περίοδο χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: Προικοσύμφωνα που συναποτελούν ενιαίο έγγραφο με την παραλαβή της προίκας, και προικοσύμφωνα χωρίς παραλαβή. Στη δεύτερη περίπτωση έπεται χωριστό έγγραφο παραλαβής της προίκας.⁵

Όσον αφορά στη δομή τα προικοσύμφωνα ακολουθούν συνήθως ένα συγκεκριμένο τυπικό καθ' όλη τη διάρκεια των αιώνων και δεν παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Τα έγγραφα συνήθως ξεκινούν με την ημερομηνία σύνταξής τους και ακολουθεί επίκληση στο Θείο. Ενδεικτικά μια φράση που χρησιμοποιείται συχνά στα προικοσύμφωνα, είναι η ακόλουθη: «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ κυρίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἁειπάρθενου Μαρίας καὶ τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρα καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου καὶ πάντων τῶν ἁγίων»,⁶ ενώ σε έγγραφα του 18ου αιώνα: «Διὰ πρεσβειῶν καὶ ἰκεσιῶν τῆς πανυπερευλογημένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἁγνοῦ παρθένου Μαρίας, τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, τοῦ ἁγίου μάρτυρος Προκοπίου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἀμήν».⁷ Το ίδιο ισχύει, με παραλλαγμένη φρασεολογία, σε όλους τους αιώνες. Μετά την επίκληση ακολουθεί λεπτομερής καταγραφή των αντικειμένων που δίδονται ως προίκα, τόσο των κινητών όσο και των ακινήτων. Στο τέλος των εγγράφων συνήθως αναφέρονται οι μάρτυρες που παρευρίσκονται κατά τη σύνταξη της πράξης.⁸ Αξίζει να αναφερθεί ότι στο ίδιο σημείο των εγγράφων σε ορισμένα προικοσύμφωνα του 17ου αιώνα δηλώνεται και η ημερομηνία (σε αυτές τις περιπτώσεις δεν αναφέρεται στην αρ-

⁵ Η διάκριση αυτή στις δύο κατηγορίες εγγράφων είναι εμφανής μέσα από τη μελέτη του αρχαιακού υλικού. Τον ίδιο διαχωρισμό κάνει και ο Βισβίτζης. Βλ. στο: Ι. Βισβίτζης, «Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων», *Επετηρίς του αρχείου της ιστορίας του ελληνικού δικαίου*, τχ. 1, εν Αθήναις 1948, σ. 18.

⁶ Βλ. ενδεικτικά: Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 10r.

⁷ Ο.π., Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρως, βιβλίο 1ο, φ. 13r.

⁸ Ο.π., Σ140, νοτάριος και ιερέας Ιωάννης Σοφός, Περιθεια, φ. 59v· ό.π., Κ248, νοτάριος και ιερέας Ευστάθιος Κάντας, Λευκίμμη, φφ. 25v-26v· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 40v· ό.π., Α103, νοτάριος Σπυρίδων Ανδρώνης, πόλη, βιβλίο 1ο, φφ. 4r-5r· ό.π., Γ92, νοτάριος Μαργαρίτης Γραμμένος, Συναράδες, βιβλίο 1ο, σ. 31. Βλ. και *Προικοσύμφωνα Κέρκυρας 18ου αιώνα*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, εκδίδει Αντωνία-Σοφία Μάζη, επόπτες καθηγητές: Ελένη Αγγελολομάτη-Τσουγκαράκη – Γιάννης Κ. Μαυρομάτης – Νίκος Καραπιδάκης, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, ΠΜΣ «Μεθοδολογία Κριτικής και Έκδοσης των Ιστορικών Πηγών», Κέρκυρα 2012, πράξεις 36, 36α, σσ. 155-158 και Δήμητρα Π. Καραμπούλα, Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, «Οι πράξεις του νοταρίου Δουκάδων Κέρκυρας Αρσενίου Αλεξάκη (1513-1516)», *Ανάπτυπο από την επετηρίδα του ΚΕΙΕΔ της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 34 (1998), Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1998, πράξη 103, σσ. 101-102.

χή, όπως συνηθίζεται),⁹ ενώ τα προικοσύμφωνα του 16ου και του 17ου αιώνα πολλές φορές ολοκληρώνονται με την ευχή των γονέων του ζευγαριού.¹⁰

Υπόχρεοι για την παράδοση της προίκας, όπως φαίνεται από το αρχειακό υλικό, ήταν κατά κύριο λόγο οι γονείς. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες παρουσιάζονται ως προικοδότες και οι δύο γονείς και άλλες κατά τις οποίες η παράδοση της προίκας γίνεται αποκλειστικά από τον πατέρα. Ωστόσο, ορισμένες φορές εμφανίζεται ως προικίζουσα η μητέρα είτε μόνη της είτε με τα αρσενικά παιδιά της, εφόσον υπάρχουν. Η πρακτική αυτή συναντάται στις περιπτώσεις που ο πατέρας έχει αποβιώσει.¹¹ Ορισμένες φορές μαζί με τους γονείς παραχωρούν κάποια αγαθά στη νύφη και άλλα μέλη της οικογένειας, όπως παππούδες¹² ή θείοι¹³. Τέλος, αν έχουν αποβιώσει και οι δύο γονείς, την υποχρέωση για την παράδοση της προίκας αναλαμβάνουν τα αδέρφια.¹⁴

Σε εξαιρετικές περιπτώσεις εμφανίζεται η ίδια η νύφη να προικοδοτεί τον εαυτό της. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν πρόκειται για δεύτερο γάμο, διότι μετά τη λύση του πρώτου γάμου, η παραχωρηθείσα προίκα περιερχόταν εκ νέου στην κατοχή της γυναίκας.¹⁵ Ορισμένες φορές, ωστόσο, η μελλοντική συντάσσει η ίδια το προικοσύμφωνο χωρίς να πρόκειται για δεύτερο γάμο και χωρίς απαραίτητα να έχουν αποβιώσει και οι δύο γονείς. Δεν καθίσταται όμως σαφές στα έγγραφα για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό.¹⁶ Ενδεχομένως, οι γυναίκες αυτές είχαν ήδη στην κατοχή τους προ-

⁹ Βλ. ενδεικτικά Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 10r, 25r-v, 40v.

¹⁰ Ο.π., Σ140, νοτάριος και ιερέας Ιωάννης Σοφός, Περίθεια, φ. 59v· ό.π., Ζ33, νοτάριος και ιερέας Γεώργιος Ζερβός, Άγιος Μάρκος, φ. 8r· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 10r, 25r-v, 40v και *Αντώνιος Σπυρής*, ό.π. πράξη 171, σσ. 121-122.

¹¹ Οι πρακτικές αυτές ήταν σύμφωνες με τη βενετική νομοθεσία, βλ. Δανιήλ Μανίν, *Περί της αστικής, εμπορικής και ποινικής των Ενετών Νομοθεσίας*, μετάφρασις εκ του Ιταλικού μετά σημειώσεων και παραπομπών, Κέρκυρα 1889, σσ. 39-40.

¹² Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 40v.

¹³ Ο.π., φ. 50v.

¹⁴ Ο.π., Σ140, νοτάριος και ιερέας Ιωάννης Σοφός, Περίθεια, φ. 60r-v· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 39r· ό.π., Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, πόλη, βιβλίο 8ο, φφ. 4v-9r· ό.π., Κ5, νοτάριος Δημήτριος Καββαδίας, Αργυράδες, βιβλίο 1, φφ. 27r-28r και φφ. 36v-39v.

¹⁵ Ο.π., Π223, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φ. 98r-v· ό.π., Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φ. 177r· ό.π., Μ325, νοτάριος Ματθαίος Μπούας, πόλη, βιβλίο 3, φ. 38r-v και φφ. 45r-46r.

¹⁶ Ο.π., Α77, νοτάριος Ανδρέας Αλταβίλλας, πόλη, φ. 241r-v· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 59v, 72r, 123r-v, 142r· ό.π., Π223, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φφ. 70v-71r· ό.π., Μ325, νοτάριος Ματθαίος Μπούας,

σωπική περιουσία προερχόμενη είτε από κληρονομιά είτε από την άσκηση κάποιου επαγγέλματος και διέθεταν έτσι οικονομική αυτοτέλεια.

Εκτός από τα ανωτέρω, στα έγγραφα συναντά κανείς και άλλες σπάνιες πρακτικές. Για παράδειγμα, η προίκα δεν δίνεται από τους γονείς ή τα αδέρφια, αλλά παραχωρείται αποκλειστικά από άλλους συγγενείς, όπως τον θείο ή τη θεία, πράγμα που συνήθως συμβαίνει όταν οι γονείς έχουν αποβιώσει.¹⁷ Άλλες φορές εμφανίζονται ζευγάρια συνήθως οικονομικά ευκατάστατα να προικίζουν την «ψυχοπαίδα» τους. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι οι βιολογικοί γονείς έχουν πεθάνει, αφού πολλές φορές αναφέρονται και οι ίδιοι στα έγγραφα αυτά.¹⁸ Σε σπάνιες περιπτώσεις ο μέλλον σύζυγος δίνει ο ίδιος την προίκα στη μέλλουσα νύφη.¹⁹ Σε προικοσύμφωνο του 19ου αιώνα, αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Ακόμη της γράφη και ο άνωθεν γαμπρός».²⁰ Αξιοσημείωτη είναι μία περίπτωση του 16ου αιώνα, στην οποία γίνεται φανερό ότι οι γονείς δίνουν ως προίκα σε αρσενικό τέκνο το μερίδιό του από την κινητή και ακίνητη περιουσία που του αναλογεί,²¹ φαινόμενο που ήταν μεν αρκετά συνηθισμένο σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, όπως στη Νάξο, όχι όμως και στην Κέρκυρα.²² Τέλος, σε προικοσύμφωνο του 17ου αιώνα την προίκα παραχωρούν στη νύφη η αδελφή της με τον σύζυγό της.²³

Σπάνιως απαντά το φαινόμενο οι προικίζοντες να θέτουν κάποιους όρους στους παραλήπτες ως προϋπόθεση για τη χορήγηση της προίκας. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η ακόλουθη: Η προικοδοτούσα μητέρα

πόλη, βιβλίο 4, φφ. 12v-14r Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα*, ό.π., Παράρτημα, Νοταριακά, πράξη 27, σσ. 212-216· *Εμμανουήλ Τοξότης, Νοτάριος Κερκύρας – Πρωτόκολλα, πράξεις των ετών 1500-1503*, εκδίδει Αικατερίνη-Σοφία Παυταζή, επιστημονική επιμέλεια Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη – Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Πηγές της Επτανησιακής Ιστορίας 2, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2007, πράξη 6 (42), σ. 7 και πράξη 7 (43), σσ. 8-9.

¹⁷ Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν πολλά, ενδεικτικά βλέπε: Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Z33, νοτάριος και ιερέας Γεώργιος Ζερβός, Άγιος Μάρκος, φ. 8r ό.π., M4, νοτάριος και ιερέας Γεώργιος Μάζης, Λιαπάδες, φ. 90v και ό.π., Π223, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φ. 113r-v.

¹⁸ Ό.π., B176, νοτάριος και ιερέας Πέτρος Βραγανιώτης, πόλη, φ. 366v ό.π., X18, νοτάριος και ιερέας Αλέξανδρος Χαμάλης, πόλη, φφ. 513v-514r ό.π., Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φφ. 9r και 81r ό.π., M4, νοτάριος και ιερέας Γεώργιος Μάζης, Λιαπάδες, φ. 44r.

¹⁹ Ό.π., Π223, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φ. 105r και ό.π., B60, νοτάριος Παύλος Βασιλάκης, Συναράδες, βιβλίο 1, φ. 5r.

²⁰ Ό.π., B60, νοτάριος Παύλος Βασιλάκης, Συναράδες, βιβλίο 1, φ. 5r.

²¹ Ό.π., K693, νοτάριος και ιερέας Ιάκωβος Κούφοντας, Στρυνίλας, φ. 31v.

²² Δήμητρα Παντελιά-Γριτσοπούλου, «Δέκα προικοσύμφωνα από τη Νάξο», *Μνημοσύνη* τ. 13 (1995-1997), σ. 204.

²³ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», B57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 38v.

της νόφης θέτει ως όρο η προίκα να παραμείνει στην κατοχή της όσο η ίδια βρίσκεται εν ζωή και μόνο μετά τον θάνατό της να περάσει στην κατοχή του ζευγαριού.²⁴ Επίσης, συχνά οι προικοδότες θέτουν ως ρήτρα για την παράδοση της προίκας το ζευγάρι να αναλάβει την υποχρέωση να τους γηροκομήσει μέχρι να αποβιώσουν.²⁵ Στις παραπάνω περιπτώσεις συνήθως οι προικιζόμενοι υποχρεούνται, εκτός των άλλων, να συγκατοικήσουν με τους προικιζόντες.

Η προίκα περιλάμβανε δύο κατηγορίες αγαθών: Τα κινητά και τα ακίνητα αγαθά. Στα κινητά συμπεριλαμβάνονται τα ασπρόρουχα και η παντός είδους οικοσκευή (παπλώματα, σεντόνια, μαξιλάρια, κουρτίνες, τραπεζομάντιλα, πετσέτες φαγητού, κουβέρτες, χαλιά κ.ά.), οικιακά έπιπλα και σκεύη (ιματιοθήκες, κασέλες, τραπέζια κουζίνας, πάγκοι, αργαλειοί, κούπες –ασημένιες συνήθως– διάφορα σκεύη κουζίνας, μαχαιροπίρουνα κ.ά.), κοσμήματα (δακτυλίδια, σκουλαρίκια, περιλαίμια, βραχιόλια, καρφίτσες κ.ά.), είδη ιματισμού προσωπικής χρήσεως (πουκάμισα, γιλέκα, βελέσια, εμπόλιες, ολόκληρες φορεσιές κ.ά.). Στις οικογένειες της υπαίθρου κυρίως συχνά παραχωρούνται γεωργικά εργαλεία και σκεύη απαραίτητα για τις διάφορες αγροτικές ασχολίες (σκαφόνια, βαρέλια και βουτζιά και άλλα γενικής χρήσεως, όπως κλαδευτήρια, τσαπιά, δρεπάνια και τσεκούρια), αλλά και ζώα (γίδες, πρόβατα, αγελάδες και ταύροι, άλογα, γαϊδούρια κ.ά.). Τέλος, στην προίκα μπορεί να περιλαμβάνονται και χρήματα. Στις περιοχές της υπαίθρου συνήθως τα χρήματα που δίδονταν, ήταν λιγότερα, ενώ σε προικοσύμφωνα της πόλης τα χρηματικά ποσά ήταν μεγαλύτερα. Στα ακίνητα αγαθά περιλαμβάνονταν κυρίως αμπέλια, χωράφια, ελιές, σπίτια –πολλές φορές μαζί με τις αυλές και τον κήπο τους–, καθώς επίσης και καλύβες για ζώα.²⁶

Τα είδη της προίκας, που αναφέρθηκαν, δεν παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Διαχρονικά παραχωρούνται τα ίδια περίπου αγαθά, τα απαραίτητα δηλαδή για τη διαβίωση μιας οικογένειας. Διαφοροποιήσεις, φυσικά, παρατηρούνται ως προς την ποσότητα, την ποιότητα, την ποικιλία των περιλαμβανομένων ειδών. Πιθανότατα τα τοπικά έθιμα ενδέχεται να επηρέαζαν τα ανωτέρω. Ωστόσο, οι πραγματικές διαφορές παρατηρούνται μεταξύ του αστικού πληθυσμού και του πληθυσμού της υπαίθρου. Οι διαφοροποιήσεις βεβαίως επεκτεινόταν μεταξύ των εύπορων και πτωχότερων τάξεων στο εσωτερικό των δύο

²⁴ Ό.π., K248, νοτάριος και ιερέας Ευστάθιος Κάντας, Λευκίμμη, φ. 19r και ό.π., M325, νοτάριος Ματθαίος Μπούας, πόλη, βιβλίο 2, φφ. 46v-47v.

²⁵ Ό.π., K693, νοτάριος και ιερέας Ιάκωβος Κούφονας, Στρυνίλας, φ. 31r και ό.π., B96, νοτάριος και ιερέας Γεράσιμος Βλάχης, Λευκίμμη, φφ. 30r-v και 89r.

²⁶ Τα αντικείμενα της προίκας ήταν παραπλήσια και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές του ελληνικού χώρου, βλ. Ι. Βισβίτζης, ό.π., σσ. 16-17.

ανωτέρω κατηγοριών, δηλαδή των αστών και των αγροτών. Συνήθως σε προικοσύμφωνα της πόλης, όπου ο αστικός πληθυσμός περιλάμβανε άτομα της ανώτερης κοινωνικής τάξης (ευγενείς, επαγγελματίες –γιατρούς, δικηγόρους, εμπόρους κ.ά.), δίδονται πιο πολυτελή είδη και πιο πολλά κοσμήματα και χρήματα από ό,τι σε προικοσύμφωνα της υπαίθρου. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί προικοσύμφωνο του 18ου αιώνα, στο οποίο οι προικοδοτές είναι ευγενείς. Σε αυτό η προίκα περιλαμβάνει πολυτελή αγαθά, κοσμήματα, όπως χρυσά βραχιόλια, δαχτυλίδια και σκουλαρίκια, μαργαριταρένια κολιέ κ.ά., η αξία των οποίων ανερχόταν στα 2.300 δουκάτα, ποσό ιδιαίτερα υψηλό για τα δεδομένα της εποχής.²⁷ Επίσης, παρατηρούνται διαφορές και ως προς τα ακίνητα αγαθά που αναγράφονται στα προικοσύμφωνα της πόλης και της υπαίθρου. Για παράδειγμα, σε προικοσύμφωνα της πόλης του 17ου αιώνα εκτός από αμπέλια και σπίτια, δίδονται υποστατικά, εργαστήρια, ελαιοτριβεία κ.ά.,²⁸ ενώ σπάνια παραχωρούνται ελιές και χωράφια, γεγονός που ίσως οφείλεται στο ότι οι κάτοικοι της πόλης είτε δεν διέθεταν σημαντική αγροτική περιουσία ή ίσως συνήθιζαν να δίνουν τα αγαθά αυτά στα άρρενα μέλη της οικογένειας.²⁹

Για να εκτιμήσει κανείς το μέγεθος της ακίνητης περιουσίας που μεταβιβαζόταν με την προίκα, πρέπει να λάβει υπόψη του ότι η ακίνητη περιουσία μιας οικογένειας παραχωρείτο συνήθως στα άρρενα τέκνα, κάτι που διαπιστώνεται από τη μελέτη των διαθηκών. Εκεί γίνεται σαφές ότι οι θυγατέρες δεν λαμβάνουν τίποτε άλλο εκτός από την προίκα τους, η οποία περιλάμβανε κυρίως κινητά και σπανιότερα ακίνητα αγαθά, ενώ τα αγόρια συνήθως κληρονομούσαν τις οικίες και τα κτήματα που διέθετε η οικογένεια.³⁰ Οι θυγατέρες δηλαδή λάμβαναν εν ζωή το αναλογούν σε αυτές μερίδιο από την οικογενειακή περιουσία μέσω της προίκας τους, ενώ οι γονείς διατηρούσαν, αν όχι όλο, τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος της ακίνητης περιουσίας, για να την κληροδοτήσουν στους υιούς τους με τη διαθήκη τους μετά θάνατον. Οι θυγατέρες δηλαδή γίνονταν «εξώπρоекες». Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι ο κλήρος της γης στην Κέρκυρα ήταν μικρός, το φαινόμενο αυτό ήταν πολύ διαδεδομένο.

Μια άλλη κατηγορία προικίων εγγράφων άμεσα συνδεδεμένη με τα προικοσύμφωνα ήταν οι προικοπαραλαβές. Τα εν λόγω έγγραφα δεν συντασσόταν πάντοτε ταυτόχρονα με τα προικοσύμφωνα, διότι εξαρτώντο

²⁷ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, πόλη, βιβλίο 8, φφ. 4v-9r.

²⁸ Ό.π., Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φ. 225r.

²⁹ Βλ. ενδεικτικά: Ό.π., Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, πόλη, βιβλίο 8, φφ. 4v-9r.

³⁰ Βλ. ενδεικτικά: Ό.π., Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φφ. 91r, 117v, 149v· ό.π., Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, πόλη, βιβλίο 1, 13r-16v· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 10r, 25r, 38v, 40v.

από τον χρόνο ανάληψης της προίκας. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες η προικοπαραλαβή εντάσσεται στο έγγραφο του προικοσυμφώνου, γεγονός που δηλώνει και την άμεση παραλαβή των αγαθών. Σε αυτές αναφέρεται μόνο το όνομα του παραλήπτη που συνήθως ήταν ο γαμβρός ή ο πατέρας του, καθώς επίσης και αν είχε παραδοθεί ολόκληρη η προίκα ή υπήρχε μέρος της που υπολειπόταν.³¹

Άλλες φορές το έγγραφο της παραλαβής ακολουθεί αυτό του προικοσυμφώνου και συντάσσεται είτε την ίδια ημέρα και αμέσως μετά το προικοσύμφωνο είτε μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα, όταν πλέον είχε τελεστεί ο γάμος. Στα έγγραφα αυτά αρχικά δηλώνονται ο προικοδότης και ο παραλήπτης της προίκας και ακολουθεί καταγραφή των προικίων αγαθών που δίδονται, καθώς και όσων υπολείπονται.³² Στις παραλαβές που συντάσσονταν μετά τη σύναψη του γάμου, η καταγραφή της προίκας ήταν αναλυτικότερη, επειδή προφανώς είχε μεσολαβήσει μεγάλο χρονικό διάστημα από τη σύναξη του προικοσυμφώνου και χρειαζόταν να δηλωθούν ξανά τα αγαθά.³³

Ένα άλλο είδος προικίου εγγράφου που συναντάται συχνά στα νοταριακά κατάστιχα, είναι οι αναλήψεις υπολοίπου προίκας. Η συχνότητά του οφείλεται στο γεγονός ότι στα έγγραφα των προικοπαραλαβών, παρά τις υποσχέσεις της οικογένειας της νύφης πριν από τον γάμο, συνήθως δεν παραδιδόταν το σύνολο της προίκας, γεγονός που υποδηλώνει πιθανότατα την αδυναμία της οικογένειας να καταβάλει τα υπεσχημένα αγαθά. Το έγγραφο αυτό, επομένως, δηλώνει την παράδοση των αγαθών που υπολείπονταν. Όσον αφορά στη δομή του, εν πρώτοις αναφέρονται τα ονόματα των συμβαλλομένων, και ακολούθως καταγράφονται τα αγαθά, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι, αν για κάποιο λόγο δεν ήταν δυνατό να δοθούν όλα τα προσυμφωνηθέντα αγαθά, καταβαλλόταν η αντίστοιχη αξία τους σε χρήματα.³⁴

Η παράδοση των προικίων αγαθών συνοδευόταν τις περισσότερες φορές από ένα άλλο έγγραφο, τη «στίμα». Επρόκειτο για έγγραφο αποτίμησης της αξίας των αγαθών σε χρήματα.³⁵ Οι προικοδότες κατά κύριο

³¹ Ο.π., K248, νοτάριος και ιερέας Ευστάθιος Κάντας, Λευκίμμη, φφ. γρ, στυ, 25ν-26ν, 29ν-ό.π., B96, νοτάριος και ιερέας Γεράσιμος Βλάχης, Λευκίμμη, φφ. 18ν-19ν, 27γ-ν, 29γ-ν και ό.π., B57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 10γ, 40γ, 46γ, 50ν.

³² Ο.π., K5, νοτάριος Δημήτριος Καββαδίας, Αργυράδες, βιβλίο 1, φφ. 3γ-4γ. Βλ. επίσης και *Προικοσύμφωνα Κέρκυρας 18ου αιώνα* ό.π., πράξη 26α, σσ. 130-133.

³³ Ο.π., Γ92, νοτάριος Μαργαρίτης Γραμμένος, Συναράδες, βιβλίο 1, σσ. 45-46.

³⁴ Ο.π., K5, νοτάριος Δημήτριος Καββαδίας, Αργυράδες, βιβλίο 2, φφ. 36ν-37γ και ό.π., M325, νοτάριος Ματθαίος Μπούας, πόλη, βιβλίο 4, φ. 4γ-ν.

³⁵ Το έγγραφο αυτό συναντάται και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, όπως στην Κρήτη, βλ. Χρύσα Μαλτέζου, «Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας», *Κρητολογία*, τχ. 16-19, (1983-84), σ. 66.

λόγο, ή κάποιες φορές η βενετική διοίκηση, όριζαν εμπειρογνώμονες, οι οποίοι αναλάμβαναν την υποχρέωση να εκτιμήσουν την προίκα. Πολλές φορές συναντούμε στα έγγραφα συνεχώς τους ίδιους εκτιμητές. Αυτό προφανώς δηλώνει ότι επιλέγονταν συγκεκριμένα και κοινώς αποδεκτά άτομα που διέθεταν γνώση και εμπειρία επί του αντικειμένου.³⁶ Εκτιμητές μπορούσαν να είναι είτε άνδρες είτε γυναίκες, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά σε στίμα του 17ου αιώνα: «Ἡμεῖς οἱ γέροντες Ἀρσένης Γραμμένος καὶ Ἰωάννης Γραμμένος καὶ Δῆμος Σαγιαῖς καὶ Κοντόσταυλος Ἀνδρέας Δουκάκης [...] ἐπήγαμε εἰς τοῦ κὺρ Μενίγου Γραμμένου διὰ νὰ ἐβγάλει τὴν προίκα του, ἀνακραζόντας καὶ μίαν μάστρα, τὴν κυράτζα Σταματέλα τοῦ ποτὲ Ἀποστόλη Λιντοβόη, διὰ νὰ ἰδοῦμε τὴν αὐτὴν προίκαν».³⁷ Τα παραπάνω πρόσωπα εμφανίζονται και σε άλλες στίμες που βρίσκονται στα κατάστιχα του ίδιου νοταρίου.³⁸

Στα έγγραφα της εκτίμησης των αγαθών γίνεται αναλυτική καταγραφή της προίκας που συνοδεύεται από ξεχωριστή εκτίμηση του κάθε αντικειμένου. Στο τέλος αναφέρεται και το συνολικό ποσό της αξίας των αγαθών. Η εκτίμησή τους στην ύπαιθρο γινόταν συνήθως σε τάλιρα,³⁹ ενώ στην πόλη σε υπέρπυρα και σε δουκάτα.⁴⁰

Ως προς τη δομή του εγγράφου, η στίμα δεν εμφανίζεται πάντα ως ξεχωριστό έγγραφο, αλλά ως ενιαίο είτε με την παράδοση της προίκας είτε με την επιστροφή αυτής.⁴¹ Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση, ακολουθείται η ίδια δομή με τα αυτοτελή έγγραφα της στίμας, ταυτόχρονα

³⁶ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φ. 99r και ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 49r, 49v, 50r, 50v.

³⁷ Ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος, Συναράδες, φ. 49r.

³⁸ Ό.π., φφ. 49v-50r.

³⁹ Ό.π., φφ. 49v, 50r. ό.π., Α605, νοτάριος Πέτρος Ασπρέας, πόλη, βιβλίο 13, σσ. 25-26. Σε σπάνιες περιπτώσεις και σε έγγραφα της υπαίθρου η εκτίμηση γίνεται σε υπέρπυρα. Για παράδειγμα, βλ. ό.π., Π223, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φφ. 36r-38r.

⁴⁰ Ό.π., Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φφ. 99r, 178r, 192r. ό.π., Α103, νοτάριος Σπυρίδων Ανδρώνης, πόλη, βιβλίο 1, φφ. 6v-8r και ό.π. Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, πόλη, βιβλίο 8, φφ. 4v-9r.

⁴¹ Η πρακτική αυτή ίσχυε σε μεγαλύτερο βαθμό στην Κρήτη. Εκεί η στίμα εμφανίζεται συνήθως ως ενιαίο έγγραφο με το προικοσύμφωνο, βλ. Βασίλης Σιακωτός, «Οι οικογενειακές σχέσεις στην Ιεράπετρα μέσα από συμβολαιογραφικά κατάστιχα του 16ου αιώνα», *Αμάλθεια*, έτος ΛΕ', τ. 36, τχ. 138-139 (Ιανουάριος – Ιούνιος 2004), Άγιος Νικόλαος Κρήτης, σ. 64. Τατιάνα Μαρκάκη, «Συμφωνητικά γάμου και προικώες δικαιοπράξεις ως πηγές έρευνας της κοινωνικής ιστορίας και ανθρωπολογίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (1600-1648)», *Cretan Studies*, v. 6: *Proceedings of the Symposium «Η Κρητική Λογοτεχνία στο κοινωνικό και ιστορικό της πλαίσιο»*, Amsterdam 19-21 June 1997, in honour of Wim Bakker, Amsterdam 1998, σσ. 74-75.

όμως αναφέρεται ρητώς ότι γίνεται και η προικοπαράδοση.⁴² Στη δεύτερη περίπτωση δηλώνονται επίσης τα αγαθά, παράλληλα όμως γίνεται και εκτίμηση της «τριβής» τους (δηλαδή της φθοράς τους), προκειμένου να γίνει η αντικατάσταση ή η αποπληρωμή των αγαθών κατά την επιστροφή τους.⁴³ Όλα αυτά ισχύουν και για τις εκτιμήσεις που αφορούν στις αναλήψεις υπολοίπου προίκας.⁴⁴

Κατά τους 18ο και 19ο αιώνα δεν εντοπίζονται στίμες ως αυτοτελή έγγραφα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί μία περίπτωση του 19ου αιώνα, στην οποία αναφέρεται ότι ο αδελφός και προικοδότης της νύφης χρησιμοποίησε «πρακτικούς διὰ νὰ ἐξετιμήσουν τὴν ἄνωθεν προίκα».⁴⁵ Οι υπόλοιπες στίμες κατά την περίοδο αυτή εμφανίζονται ως ενιαίο έγγραφο με την προικοπαράδοση και η συνήθης πρακτική ήταν να καταγράφεται το κάθε αγαθό χωριστά και δίπλα η εκτίμηση της αξίας του σε χρήματα.⁴⁶

Η τελευταία κατηγορία προικίων εγγράφων είναι οι επιστροφές προίκας. Το έγγραφο αυτό συντασσόταν είτε μετά από τον θάνατο ενός εκ των δύο συζύγων είτε λόγω διαζυγίου.⁴⁷ Συνηθέστερη στα έγγραφα είναι η πρώτη περίπτωση, έτσι, όταν ο σύζυγος είχε αποβιώσει, η προίκα επιστρεφόταν στη σύζυγο ή στην οικογένειά της από συγγενείς του γαμβρού –συνήθως από τον πατέρα.⁴⁸ Πολλές φορές βέβαια, όταν το ζευγάρι είχε αποκτήσει απογόνους, η προίκα επιστρεφόταν από τον γιο,⁴⁹ ενώ σε κάποιες περιπτώσεις η επιστροφή γινόταν και από τα αδέρφια του συζύγου.⁵⁰ Τέλος, σε μία περίπτωση, στην οποία είχε αποβιώσει η γυναίκα, ο άνδρας επέστρεψε την προίκα στην αδελφή της συζύγου του μετά τον

⁴² Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φφ. 99r, 146v, 178r, 192r.

⁴³ Ο.π., Π223, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φ. 160v· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 49v και ό.π., Β96, νοτάριος και ιερέας Γεράσιμος Βλάσης, Λευκίμμη, φφ. 23v-24r.

⁴⁴ Ο.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 49v.

⁴⁵ Ο.π., Γ92, νοτάριος Γραμμένος Μαργαρίτης, Συναράδες, βιβλίο 1, σ. 82.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά: ό.π., Α103, νοτάριος Σπυρίδων Ανδρώνης, πόλη, βιβλίο 1, φφ. 6v-8r· ό.π., Σ93, νοτάριος Δον Ιάκωβος Σάρος, πόλη, βιβλίο 8, φφ. 4v-9r και ό.π., Α605, νοτάριος Πέτρος Ασπρέας, πόλη, βιβλίο 13, σσ. 25-26.

⁴⁷ Ι. Βισβίτζης, ό.π. σ. 34.

⁴⁸ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 75v· ό.π., Π224, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φ. 61v και ό.π., Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φ. 155v.

⁴⁹ Ο.π., Π224, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φφ. 33r, 112r· ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φ. 97r και ό.π., Μ325, νοτάριος Ματθαίος Μπούας, πόλη, βιβλίο 3, φφ. 47v-50v.

⁵⁰ Ο.π., Π224, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγονός, φ. 112r.

θάνατο της τελευταίας.⁵¹ Όταν το ζευγάρι έπαιρνε διαζύγιο, η προίκα επιστρεφόταν συνήθως από τον γιο στη μητέρα.⁵²

Από τη μελέτη του συνόλου των προικίων εγγράφων προκύπτουν ποικίλα συμπεράσματα. Τα έγγραφα αυτά κατοχύρωναν νομικά το θεσμό της προίκας και για τον λόγο αυτό συντάσσονταν από συμβολαιογράφους που ήταν επίσημοι φορείς της βενετικής διοίκησης, ή, αν είχαν συνταχθεί ιδιωτικά, κατατίθεντο κάποια στιγμή στον νοτάριο για κατοχύρωση. Η ανάγκη να κατοχυρωθεί νομικά και να εξασφαλιστεί με τον τρόπο αυτό η προίκα καταδεικνύει και τη μεγάλη σημασία που είχε για τη σύναψη του γάμου.

Η αναγκαιότητα της προίκας για την τέλεση του γάμου αποδεικνύεται και μέσα από τη συνεχή προσπάθεια, στην οποία επιδιδόνταν η οικογένεια για την εξεύρεση της προίκας, αφού χωρίς αυτή τα ανύπανδρα κορίτσια δεν θα ήταν δυνατό να πανδρευτούν. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται έντονα και σε άλλες περιοχές. Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, για παράδειγμα, οι προσπάθειες που κατέβαλλαν οι οικογένειες, για να προικίσουν τις ανύπανδρες κόρες τους, ήταν τόσο μεγάλες, που τους δημιουργούσαν έντονα οικονομικά προβλήματα,⁵³ γεγονός που οδήγησε και ορισμένους Πατριάρχες, όπως ο Σαμουήλ Χαντζερής, να αναλάβουν πρωτοβουλίες για τον περιορισμό αυτών των πρακτικών.⁵⁴

Στην Κέρκυρα, όπως είδαμε, την προικοδότηση των απόρων κοριτσιών αναλάμβαναν συχνά εύπορες οικογένειες, στις οικίες των οποίων οι νεαρές κοπέλες διέμεναν ως ψυχοκόρες.⁵⁵ Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι τα φτωχά κορίτσια, αν δεν διέθεταν προίκα, θα έμεναν ανύπανδρα. Αυτό ενισχύεται και από την ύπαρξη του κληροδοτήματος του Φλαγγίνη. Επρόκειτο για οικονομική στήριξη που δινόταν σε άπορες κοπέλες, προκειμένου να πανδρευτούν. Συγκεκριμένα, όπως διαπιστώνει κανείς μέσα από τις αιτήσεις που υποβάλλονταν προς τους Μεγάλους Πρωτοπαπάδες της Κέρκυρας, απαραίτητη προϋπόθεση για την καταβολή του κληροδοτήματος ήταν οι ενδιαφερόμενες να είναι άπορες και παρθένες.⁵⁶

⁵¹ Αντώνιος Σπυρής, ό.π., πράξη 29, σσ. 26-27.

⁵² Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Π224, νοτάριος Παύλος Πετρούτσος, Ζυγόνος, φ. 66γ.

⁵³ Helen Angelomatis-Tsougarakis, «Greek women, 16th-19th century: the travelers' view», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τ. 4 (1992), Ανάτυπο (Αθήνα 1997), Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνες του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, σ. 382.

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά: Γ. Βαλέτας, *Λόγοι Πατριωτικοί*, Βιβλία Πηγής, Αθήνα 1948, σποραδικά.

⁵⁵ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Σ114, νοτάριος Νικόλαος Σκιαδάς, Γαρίτσα, φφ. 9γ και 81γ ό.π., Μ4, νοτάριος και ιερέας Γεώργιος Μάζης, Λιαπάδες, φ. 44γ.

⁵⁶ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες», φάκελος 14, υποφάκελος 2, σποραδικά.

Ένα άλλο στοιχείο, για το οποίο αντλούμε πληροφορίες από τα προικία έγγραφα, είναι η ενδυμασία των γυναικών της Κέρκυρας. Βλέπουμε, για παράδειγμα, ότι αναπόσπαστο μέρος της κερκυραϊκής φορεσιάς είναι οι εμπόλιες, τα βελέσια, τα ροκέτα, τα γιλέκα, τα κεντητά πουκάμισα κ.ά. Συχνά, όπως φαίνεται, τη γυναικεία φορεσιά συμπλήρωναν κοσμήματα, όπως δαχτυλίδια, καρφίτσες, σκουλαρίκια κ.ά. Βέβαια, ανάλογα με την κοινωνική τάξη, στην οποία ανήκε κάθε γυναίκα ή ανάλογα με την περιοχή από την οποία προερχόταν, θα υπήρχε σαφώς μια διαφοροποίηση όσον αφορά στο πόσο πολυτελή ήταν τα ρούχα. Αυτό ενισχύεται από τη μελέτη των προικοσυμφώνων, αφού, σε μερικά από αυτά, τα είδη ρουχισμού και τα κοσμήματα ήταν περισσότερα και μεγαλύτερης αξίας.

Από την ακίνητη περιουσία που μεταβιβαζόταν με την προίκα, καταδεικνύεται η ενασχόληση των κατοίκων της υπαίθρου με την ελαιοκαλλιέργεια και την αμπελοκαλλιέργεια. Στην πλειονότητα των εγγράφων παραχωρούνταν κυρίως ελαιόδεντρα και ακολούθως αμπέλια, καθώς και γεωργικά εργαλεία που συνδέονταν με την καλλιέργειά τους.⁵⁷ Μάλιστα η ελαιοκαλλιέργεια ήδη από τον 16ο αιώνα αποτελούσε την κύρια μορφή γεωργικής εκμετάλλευσης στο νησί. Αυτό συνδέεται με σχετική απόφαση της Βενετίας, η οποία επέβαλλε στους κατοίκους των βενετικών κτήσεων τη φύτευση και την καλλιέργεια ελαιοδέντρων.⁵⁸

Τέλος, μέσα από τα έγγραφα διαφαίνεται και ο τρόπος, με τον οποίο μεταβιβαζόταν η οικογενειακή περιουσία στη γυναίκα. Με την προικοδότησή της η γυναίκα γινόταν παράλληλα και κάτοχος του μέρους της περιουσίας που της αναλογούσε. Αυτό δηλώνεται σαφώς στα προικοσύμφω-

⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά: Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 15r-v, 52r, 196v-107r. *Προικοσύμφωνα νήσου Κέρκυρας 16ου αιώνας*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, εκδίδει Μαγδαληνή Π. Μανωλοπούλου, επόπτες καθηγητές: Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Αγαμέμνων Τσελίκας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, ΠΜΣ «Μεθοδολογία Κριτικής και Έκδοσης των Ιστορικών Πηγών», Κέρκυρα 2008, πράξη 6, σ. 8, πράξη 8, σσ. 9-10, πράξη 10, σσ. 12-13. *Σπυρίδων Βερβιτζιώτης, νοτάριος Κέρκυρας. Πρωτόκολλο (1741-1744)*, εκδίδει Καλλιόπη Σ. Πιλίλη, επιστημονική επιμέλεια Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη – Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Πηγές της Επτανησιακής Ιστορίας 4, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2009, πράξη 100α, σ. 109. «Πηγές για την Ιστορία των Γυναικών της Κέρκυρας (17ος-19ος αιώνας)», ηλεκτρονική έκδοση πηγών στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος: «Πυθαγόρας ΙΙ, Γυναίκες και Γάμος στην Κέρκυρα: οικονομική δραστηριότητα και κοινωνική αναπαραγωγή (17ος-19ος αιώνας)», επιστημονική υπεύθυνη Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, Κέρκυρα 2008, προικία έγγραφα 18ου αιώνα: πράξη 7, σσ. 45-46, πράξη 8, σσ. 46-48, προικία έγγραφα 19ου αιώνα: πράξη 4, σσ. 65-68.

⁵⁸ Ευγένιος Θ. Πολίτης, «Η υποχρεωτική επί Ενετοκρατίας εμφύτευσις ελαιοδένδρων», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τ. ΙΓ' (1967): *Β' Πανιώνιον Συνέδριον. Πρακτικά – ανακοινώσεις*, σσ. 76-83.

να, όπου συχνά αναφέρεται ειδική ρήτρα, η οποία αποκλείει τη γυναίκα από κάθε διεκδίκηση της οικογενειακής κληρονομιάς στο μέλλον. Η ρήτρα αυτή, όπως ήδη αναφέρθηκε, εκφράζεται συχνά στα έγγραφα με τον όρο «ἐξώπρεια». ⁵⁹ Ενδεικτική είναι μία ενδιαφέρουσα περίπτωση, η οποία αποδεικνύει ότι η προίκα ήταν ουσιαστικά μια διανομή της οικογενειακής περιουσίας εν ζωή: Μια γυναίκα ονόματι Κωνσταντίνα έλαβε την προίκα της από τον αδελφό της, όχι για να πανδρευτεί, αλλά προκειμένου να λάβει το μοναχικό σχήμα. ⁶⁰

Με τη μεταβίβαση λοιπόν της οικογενειακής περιουσίας, η γυναίκα γινόταν η νόμιμη κάτοχος της προίκας, κάτι που ίσχυε και κατά τη διάρκεια του γάμου. Η γυναίκα είχε την κυριότητα της προίκας, ενώ ο σύζυγος είχε μόνο το δικαίωμα της επικαρπίας και της χρήσεως των περιουσιακών στοιχείων. Για τον λόγο αυτό, αν επιθυμούσε ο σύζυγος να χρησιμοποιήσει με οποιονδήποτε τρόπο την προίκα ή μέρος αυτής, λόγου χάρη να την πουλήσει ή να την δωρίσει, έπρεπε προηγουμένως να εξασφαλίσει τη συναίνεση της συζύγου του. ⁶¹ Μετά τον θάνατο του άνδρα ή τη λύση του γάμου, όπως είδαμε, η προίκα επιστρεφόταν ακέραιη στη γυναίκα ή στην οικογένειά της, αν η ίδια είχε αποβιώσει, πράγμα που αποδεικνύει ότι εξακολουθούσε να αποτελεί ιδιοκτησία της. ⁶²

Σύμφωνα λοιπόν με τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι η προίκα ήταν ένας θεσμός μεγίστης σημασίας, ο οποίος κατά κάποιο τρόπο ισχυροποιούσε τη θέση της γυναίκας μέσα στο γάμο, ενώ παράλληλα αποτελούσε και μια οικονομική εξασφάλιση για την ίδια καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής της. Αυτός ίσως είναι και ο λόγος που ο θεσμός αυτός παρέμεινε εν πολλοίς αμετάβλητος κατά τη διάρκεια των αιώνων.

⁵⁹ Βλ. ενδεικτικά: Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Κ406, νοτάριος και ιερέας Αντώνιος Κοντός, Γαστούρι, φ. 22r-v' ό.π., Β57, νοτάριος και ιερέας Αυγουστίνος Βασιλάκης, Συναράδες, φφ. 10r, 38r-v, 41r-v. Με αντίστοιχο τρόπο γινόταν η μεταβίβαση των περιουσιακών στοιχείων και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, βλ. Ι. Βισβίτζης, ό.π., σ. 27.

⁶⁰ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Συμβολαιογραφικά», Β96, νοτάριος και ιερέας Γεράσιμος Βλάχης, Λευκίμμη, φφ. 25v-26r.

⁶¹ Για το θέμα αυτό βλ. ενδεικτικά: Ι. Βισβίτζης, ό.π., σσ. 33-34 και Παναγιώτης Σαβοριανάκης, «Οι κληρονομικές πρακτικές των Ελλήνων στα νησιά του Νοτιοανατολικού Αιγαίου κατά την περίοδο της οθωμανικής διοίκησης: η περίπτωση της Κω», *Εθνολογία*, τχ. 8 (2000), Ανάτυπο (Αθήνα 2001), σσ. 52-53.

⁶² Βλ. και Ι. Βισβίτζης, ό.π., σ. 34.